

Szamosközy István történetíró szövegeit úgy vallatta meg, hogy mind az unitáriusoknak, mind a jezsuitáknak igazságot szolgáltatott. A Mária-kongregációk sorsát tárgyaló tanulmányban (*Kolozsvár és Vágsellye. Adalék a Mária-kongregációk korai történetéhez*) a 16. századi Kolozsvár unitárius–katolikus konfrontálódásainak találjuk rendkívül érdekes leírását.

A kötet utolsó négy tanulmánya az irodalomtörténet-szek szívét simogatja, de megdobogtatja azért azokét is, akik a hitviták tüzeiben született latin és magyar nyelvű szövegek retorikai-poétikai sajátosságai iránt érdeklődnek. Az antitrinitáriusok írásművészetéről szóló értekezés és Jacobus Palaeologus *Disputatio scholasticája* remélhetőleg az unitáriusok sorában is nyitott szemű olvasókra talál. Az irodalomtörténeteseknek szánt négyes ciklus számomra legizgalmasabb darabja Pázmány Péter

Öt szép levél 1609-es és 1613-as kiadásának összehasonlításából szépen kibontakozó új olvasat volt.

Utoljára hagytam, bár a könyvben nem utolsó helyet érdemel, Karádi Pál alföldi unitárius püspök *Balassi Menyhárt árulatasáról*, Abrudbányán 1569-ben kiadott művét. Noha a jelenlegi általánosan elfogadott felfogás szerint Karádi csak kiadója és átertelvezője a régi magyar irodalom e jelentős emlékének, a tanulmányt olvasva a kérdést nem tekinthetjük lezártnak.

A *Felekezetiesség és fikció* című kötet bemutatását hadd fejezzem be Karádi Pálnak 1579-ben Kolozsvár lelkipásztoraihoz címzett soraival: „Egyelőre éjretek be ennyivel,” aki azonban ennél többre vágyik, annak szívből ajánljuk Balázs Mihály tanulmánykötetét.

Kovács Sándor

Új városmonográfia Európa kulturális fővárosáról

Harald Roth: *Hermannstadt. Kleine Geschichte einer Stadt in Siebenbürgen.*

Böhlau, Köln–Weimar–Wien 2006. 233 lap

Harald Roth legújabb könyve könnyen megjósolhatóan könyvsiker lesz, mint a címében rárimelő „kis Erdély története”, amely rövid idő alatt mindhárom erdélyi nyelven megjelent (Harald Roth: *Kleine Geschichte Siebenbürgens*. Böhlau, Köln–Weimar–Wien 1996). Akárcsak az Erdély története, az újabb könyv is az érdeklődő nagyközönségnek szánt, jó stílusban megírt, olvasmányos, arányosan felépített, jól használható és nem utolsósorban szép kiállítású kötet. A könyv jó időzítéssel 2007-re jelent meg, amikor Nagyszeben harmadikként a volt szocialista tábor városai közül – Prága és Varsó után – Luxemburggal együtt elnyerte az Európa kulturális fővárosa címet. Több más „ünnepi” kiadvánnyal ellentétben azonban Harald Roth írása időtálló munka, és vélhetőleg még nagyon sokáig fogják olvasni a nagy esemény elmúltával is.

Harald Roth Erdély történetének szakavatott kutatója, a Heidelberg melletti Gundelsheimban székelő Erdélyi Intézet vezetője, a Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde szerkesztője, számos Erdélyről szóló könyv és tanulmány szerzője. Célja ezúttal nem egy tudományos városmonográfia megírása, hanem nagyközönségnek szánt népszerű könyv megjelentetése volt, valószínűleg figyelembe véve a német nyelvterületen a fent vázolt okok miatt 2007-ben Nagyszeben iránt esetleg megnövekedő érdeklődést is. (Az viszont már talán a német nemzetudat traumatizáltságát mutatja, hogy a szerző az előszóban több mint egy oldalon keresztül magyarázza, hogy könyve címében miért Hermannstadt, a város német neve szerepel a román Sibiu helyett.) Annál is időszerűbb volt egy ilyen könyv megírása, mert utoljára tudományos igényvel készült átfogó munka Nagyszebenről 1859-ben jelent meg Gustav Seivert tollából (Gustav Seivert: *Die Stadt Hermannstadt. Eine historische Skizze*. Hermannstadt 1859). A könyv végén található könyvészet mutatja, hogy akárcsak Erdély többi

városa, Nagyszeben sem bővelkedik alapos és modern várostörténeti tanulmányokban.

Még egyszer hangsúlyoznám a kötet népszerűsítő jellegét, de korántsem pejoratív, hanem nagyon is pozitív értelemben. Ritka az ilyen olvasmányosan, de ugyanakkor tudományos igényvel megírt könyv, amikor már-már a túlbonyolított mondatok, a szaknyelvi zsargon túltengése számít a tudományosság mércéjének. Néhol szinte a kalandregények fordulatoságát idézi az írás, így például az első fejezetben a szászok letelepedésének felvázolásakor vagy a bőven tárgyalt Báthory Gábor-féle epizód során. A lábjegyzetek hiányát pedig pótolja a könyv végén található könyvészet.

A könyv hét fejezetre tagolva végigkíséri Nagyszeben fejlődését az erdélyi és ezen belül a szász eseményekbe ágyazva. Egészen a 19. század közepéig ez maradéktalanul sikerül is, egyensúlyt teremtve a lokális és az országos történelem között. Amikor megbillenni látszik ez az egyensúly, az éppen Erdély önállóságának elvesztése, a kiegyezés utánra esik. Érthető, hiszen ekkor felbomlik az évszázados keret, megszűnik a szász autonómia, Nagyszeben elveszti „fővárosi” szerepkörét és a Monarchia egyik – ha nem is érdektelen – vidéki városává válik.

Nem lehet célja e rövid ismertetőnek Nagyszeben történetének mégoly vázlatos bemutatása sem. Így csak néhány elemet ragadok ki Harald Roth könyvéből. A szerzőnek sikerült áthidalnia a szakirodalomban meglévő „féhér foltokat”, és szerencsés módon minden korszakban arra tennie a hangsúlyt, amit jobban feldolgoztak, de ami egyben az adott korszak fontos tényezője is. Így például az első fejezetekben bőven esik szó az egyházi, egyházi intézményekről, a város védelmi szempontból való megerősítéséről, a falak, bástyák kiépítéséről.

Az oklevelekben említett „villa Hermann”, azaz Nagyszeben már a kezdetektől kiemelkedett a szász

települések sorából, és központi szerepkört töltött be. Erdélyben legelőször itt említenek céheket, és a 14. század végén már meglepően sok mesterséget sorolnak fel. A 15. századra Brassó mellett Nagyszében a Balkán felé irányuló kereskedelem fontos szereplőjévé vált. A gazdagság megmutakozott a város fejlődésében, az új építkezésekben is. Erre elég érzékletes adat, hogy a késő középkori Nagyszében kiterjedése nem sokkal marad el a korabeli Bécs mögött.

A mohácsi csatavesztés az erdélyi szászok és Nagyszében életében is nagy változást hozott. Az újonnan létrejött Erdélyi Fejedelemségben a szászok jóval nagyobb súlyt képviseltek, mint a középkori magyar királyságban. Gazdasági erejüket kihasználva sikerült a szászok jogait biztosítani, és Szében a szász natio „fővárosa” lett. A szász volt Erdély három rendi nemzetének egyike, és mint ilyen, az országos politika egyik oszlopa éppen a szebeni elit lett. A fejedelemség ideje a város számára is a nagy változások időszaka is volt. Hogy csak a legjelentősebbet említsem, a 16. század elején németországi hatásra elterjedt a reformáció az erdélyi szászok körében is; először Brassóban, de hamarosan Nagyszében vált az újonnan alakult szász „nemzeti” lutheránus egyház központjává, bár azután az egyházi és a világi hatalom közti feszültség miatt a püspöki székhely a 19. század közepéig Berethalom lett. A 17. század erdélyi megrázkódtatásai nem kerültek el a szász központot sem, de a legtraumatikusabb mindmáig a szászok számára – ezt a Harald Roth könyvében erre az epizódra szánt terjedelem és a bemutatás stílusa is mutatja – Báthory Gábor önkényes fellépése volt, amikor 1610 decemberében elfoglalta Nagyszébet, és lakóinak jó részét kiűzte a városból. Bár Bethlen Gábor visszaadta a várost régi lakóinak, és megerősítette a szászok kiváltságait, ezek utána még féltékenyebben ragaszkodtak előjogaikhoz, többek között a más nemzetiségűek kitiltásához a szász városokból. Ez elsősorban a magyar nemesség ellen irányult, hiszen a két vezető réteg között korán kialakult az érdekellentét, és a nemesség adómentessége a városok gazdasági érdekeit sértette. Érdeke különben az a folyamat, ahogy Harald Roth a szász társadalom korai etnicizálódását bemutatja.

Egy újabb fordulatot a Habsburg Birodalomba való betagozódás jelentett a 17. század végétől. Míg Brassó fegyveresen is fellépett a Habsburg-katonaság ellen, Nagyszében már kezdetől fogva a „német császár” pártján állt. Ennek régre nyúló hagyományai voltak a városban, hiszen Szében a 16. század közepén, illetve a tizenöt éves háború idején is a Habsburgok táborát erősítette. Az új helyzet kedvezett a városnak: bár kezdetben hivatalosan Gyulafehérvár maradt a „főváros”, ténylegesen Nagyszében vált azzá, különösen hogy a Rákóczi vezette szabadságharc alatt ide húzódott a Gubernium is, amely egészen a 18. század végéig itt székelte. Ezenkívül itt volt a császári hadsereg parancsnokának és a Kincstartóságának a székhelye is, tehát gyakorlatilag a Bécsben székelő Udvari Kancellária (és később a marosvásárhelyi Királyi Tábla) kivételével a legfontosabb központi hivatalok ide összpontosultak. Ez azonban azt is jelentette, hogy

Szében sem tudta kivonni magát az általános rekatolizációs politika hatása alól, és bár a polgárságot ez kevésbé érintette, a szimbolikus térfoglalás itt is megtörtént: a főtéren felépült a katolikus templom és a jezsuita kollégium. A 18. század végén Szében volt az egyik közvetítője az európai áramlatoknak Erdély többi része felé: a felvilágosodás viszonylag korán érezte a hatását, itt jelentek meg az első hírlapok, megalakult az első szabadkőműves páholy, nyomda és színház működött, és hamarosan beindult az egyesületi élet is. Mindezek ellenére a szászokat is érzékenyen érintették II. József rendeletei, különösen mivel a közigazgatási átszervezés a Királyföld és egyben a szász autonómia megszűnését jelentette. A Fimis Saxoniae hangulat eluralkodott, és a rendeletek visszavonása után még jobban megerősödött a kiváltságokhoz való ragaszkodás (ahogy egy zászlón volt olvasható 1790-ben: *In Privilegiis Securitas*). Jellemzőek a II. József halála után rendezett nagy ünnepek, 1790 májusában ünnepélyes külsőségek között a szász egyetem levéltárát visszavitték a visszaállított egyetem székhelyére, majd összel az új szász ispán, Michael von Brukenthal, Samuel von Brukenthal unokaöccsét iktatták be még nagyobb pompával. Bár 1790 után a Gubernium átköltözött Kolozsvárra, a kincstartóság és a katonai parancsnokság, a tényleges hatalmi központ továbbra is Szébenben maradt.

A 18. század végétől Nagyszében egyre inkább az erdélyi románok egyik központjává is vált, felépültek az első görög katolikus és görögkeleti templomok. Ez a szerep majd a 19. század közepétől erősödött meg még inkább, amikor Szében nem csak görögkeleti püspöki, majd érseki székhely, hanem a nemzeti mozgalom és művelődés központja, az Albina bank révén pedig a legjelentősebb pénzügyi központ is.

A 19. századtól a városfejlődés egyre inkább uniformizálódik, a városok elvesztik egyediségüket, és egyre kevésbé lehet olyan szerű város történetet írni róluk, mint a középkorra és kora újkorra. Szében elvesztette „fővárosi” rangját is: 1867 után az Osztrák–Magyar Monarchia egyik határvárosa, 1919-től pedig a megnövekedett Románia egyik – bár az ország közepén fekvő – vidéki városa. A 19. század második felére és a 20. századra hasznos lett volna, ha a szerző megpróbálja Nagyszébet az erdélyi, magyarországi, illetve romániai városhálózat keretei közé illeszteni, és közöl néhány összehasonlító adatot, hogy az olvasó jobban érzékelje Szében fejlettségét és helyét a városhálózaton belül. Így a politikai események vázlata mellett kapunk némi ízelítőt a demográfiai változásokról, az urbanisztikai fejlődésről, a gazdasági és kulturális élet alakulásáról. Az egyik legfontosabb változás a város életében, hogy a 20. század folyamán Nagyszében elvesztette szász jellegét. Kezdetben fokozatos volt a térvészés a románok javára, majd ez felgyorsult a második világháborút követően, hogy aztán 1989 után a maradék szászok 2–3 év leforgása alatt szinte pánikszerűen hagyják el Erdélyt. A könyv végki-
csengése ennek ellenére pozitív, ezt nemcsak az ünnepi alkalom, hanem a Német Demokrata Fórum választási sikerei, valamint a gazdasági élet fellendülése, az urba-

nisztika és a műemlékek restaurálása terén elért látványos eredmények indokolják.

A kötetet szerencsésen egészíti ki a könyvészetben kívül két térkép a belső borítón (Szépbényés és Nagyszében térképe), egy kétnyelvű utcajegyzék, névmutató,

illetve a szöveget illusztráló képek jegyzéke. Nagyon örvendetes lenne, ha a többi erdélyi városról is hasonlóan színvonalas és szép kiállítású kötet születne.

Pál Judit

Két új forráskiadvány Balázs Ferencről

Morgan, Christine: *Mészáros* (Alabástromfalú). Balázs Ferenc felesége az Erdélyben töltött évekről. 1930–1937.

Fordította Kászoni József. Bp. 2002. 178 lap – „*Csillaghoz kötöttük szekerünk.*” Balázs Ferenc levelei

Christine Frederiksenhez. Gondozta és az előszót írta Vallasek Júlia. Kvár 2002. 260 lap

Balázs Ferenc mészárosi falufejlesztési programja a legradikálisabb 20. századi értelmiségi vállalkozásnak bizonyult. Magába olvasztotta a néptanító és a lelkigondozó nemzetmentői szerepkörének tradícióit, s ezt merészen társította a világjárók horizontjával és a szociális aktivisták elkötelezettségével.

Az életpálya motívumai, epizódjai, kudarcai és eseményei részben az *écriture de soi, histoire à soi* műnemébe tartozó *Bejárom a kerek világot* (1929) és *Rög alatt* (1936) című Balázs Ferenc-műveknek, valamint – közel fél évszázaddal halála után – a kulturális emlékezetet szervező és kanonizáló monográfia (Mikó Imre–Kicsi Antal–Horváth Sz. István: *Balázs Ferenc*. Monográfia. Buk. 1983) révén épültek be a köztudatba. A *Bejárom a kerek világot* egy Erdélyben népszolgálatra nevelt és a trianoni döntést követően kisebbségi sorsba kényszerült, etnikuma sorsát felvállaló lelkipásztor szereptudatának kialakulását követi végig. 1923–1928 között Nyugat–Európát (Anglia, Németország, Franciaország), Amerikát (New York, Berkeley, Chicago), Keletet (Japán, Korea, India, Bagdad, Palesztina, Egyiptom) bejárva rendre szerez közvetlen tapasztalatokat a kapitalizmusról, az ifjak békefogalmairól, a keleti kommunák működéséről (Kagawa, Tagore, Gandhi), a népfőiskolai formákról. A *Rög alatt* című munka a négyéves mészárosi terv eredményeit és kudarcait foglalja össze. 1973-ban bukkant elő a szintén autobiografikus motívumot idéző, *Mesék* című gyűjtemény (Balázs Ferenc: *Mesék, amiket neked írtam*. Közzéteszi Marosi Ildikó. Buk. 1973). A 25 lírai történetet a legátusként Szentgericére visszatérő fiatalember 1921-ben írta az ott élő fiatal lány, Kuti Ilus számára. Az autobiografikus és a monográfiaiírói perspektíva mellett alulírott kutatott fel egy harmadik Balázs Ferenc-reprezentációt: a helyi érdekeket és értékrendet érvényesítő mészárosi lokális, illetve aranyosszéki regionális emlékezetet. A többnyire kommunikatív, néhány további próbálkozás által a kulturális emlékezet gazdagon adatolja Balázs Ferenc életútját, életének különégeit, megvalósításait, kudarcait és a kultuszát. Minden megszólaltatott személy vagy a személyes élet-, vagy a családtörténetbe integrálta Balázs Ferencet, alakját és tetteit. Az 1980-as években gyűjtött emlékek egy része folytatásban látott napvilágot az Aranyosvidék I. évfolyamában: *Emlékek Balázs Ferencről*. 1–7. Aranyosvidék I (1990). 1. sz. 2., 2. sz. 2., 3. sz. 2., 4. sz. 2., 5. sz. 2., 6. sz. 2., 7. sz. 2. Feldolgozva: Keszeg Vilmos: *Egy kortárs mítosz értékintegráló ereje*.

Helikon II (1991). évf. 31. sz. 2–3; Balázs *Ferenc Aranyosszék emlékezetében*. = Hatházy Ferenc (szerk.): *Balázs Ferenc Emlékkönyv*. Népfőiskolai Füzetek. EMKE–Romániai Magyar Népfőiskolai Társaság, Kvár 1997. 25–34.

Az utóbbi időben két újabb forráskiadvány árnyalta a Balázs Ferencről eddig kialakult képet.

Az egyik Balázs Ferencné (korábban Christine Frederiksen, később Christine Morgan) eredetileg *Alabaster Village* címmel 1997-ben kiadott memoárja. Christine dán származású apa és angol származású anya házasságából született Chicagóban 1903-ban. Balázs Ferencel a berkeleyi egyetemen ismerkedett meg. Az ifjúsági mozgalmak, a demokrácia aktivistájaként a kezdetektől csodálta és helyeselte Balázs Ferenc falufejlesztési terveit. A rövidesen szerelemmé, majd jegyességgé fejlődő kapcsolat arra ösztönzi, hogy erőt vegyen a Kelet-Európától való idegenkedésén, s a nyugat-európai, amerikai és keleti utazásáról hazatérő Balázs Ferencet követi Erdélybe. 1929 januárjában érkezett Kolozsvárra. A gyógyulást kereső vőlegényét követi Homoródújfaluba, majd Székelykeresztúrra. 1930-ban költöznek a Torda melletti aranyosszéki unitárius faluba, Mészáros, Balázs Ferenc szolgálati helyére. Itt kötnek házasságot. 1931 őszén Christine Dániába utazik, megszüli gyermeküket, s 1932 decemberében tér vissza. 1935 novemberében Enikővel újra Dániába utazik; 1936 októberéig marad. Ekkor a kislányt Kaliforniába küldi, ő pedig visszatér nagybeteg, haldokló férjéhez.

Mozgalmas, élményekkel és megpróbáltatásokkal teli kilencedfél évet fog át a memoár. A szerző azonban sem kimeríteni nem akarja a történeteket, sem kerek történetet nem szerkeszt meg számunkra. Elfogadja a memoárformát, s él a műfaj kínálta lehetőséggel, miszerint maga döntheti el, mit örökít meg, mit nem. Alapvetően két narratív szál sejthető a történetben. Az egyik a Kelet-Európával való találkozás. A családjában különböző nemzeti gyökereket tapasztaló asszony megdöbbenéssel szembesül a Trianont követő erdélyi nemzeti érzékenységekkel. Tapasztalja, hogy mind a többségi, mind a kisebbségi etnikum nemzeti múltjában keresi felsőbbrendűsége bizonyítékait. „Ezek a dél-európai országok egy-egy nemzeti legendát tanítanak gyermekeiknek, hogy bizonyítsák fensőbbiségüket. Arra lenne szükség, hogy új magatartásformát fejlesszenek ki egymás iránt, és ezt úgy lehetne megtenni, gondolom én, ha tudományos szellemben közelítenék meg a történelmet.” (25.) Buda-